

doi: 10.15407/ukrbotj73.02.107

Д.В. ДУБИНА¹, П.М. УСТИМЕНКО¹, С.Ю. ПОПОВИЧ², Я.І. МОВЧАН³, Л.П. ВАКАРЕНКО¹

¹Інститут ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, м. Київ, 01004, Україна
geobot@ukr.net

²Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, Україна
n8u5k0@ukr.net

³Національний авіаційний університет
пр. Космонавта Комарова 1, м. Київ, 03058, Україна
yaroslav.movchan@gmail.com

«ЗЕЛЕНА КНИГА УКРАЇНИ»: ЩЕ РАЗ ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ СУТНОСТІ

Dubyna D.V.¹, Ustymenko P.M.¹, Popovych S.Yu.², Movchan Ya.I.³, Vakarenko L.P.¹ The Green Data Book of Ukraine: once again on the essence of interpretation. Ukr. Bot. J., 2016, 73(2): 107–115.

¹M. G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine
2, Tereshchenkivska Str., Kyiv, 01004, Ukraine

²National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15, Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03041, Ukraine

³National Aviation University
1, Cosmonaut Komarov Blvd., Kyiv, 03058, Ukraine

Abstract. The authors highlight the role of phytocoenotic diversity protection in Ukraine as an integral part of the concept of sustainable development, of the national programs on biodiversity and therefore an obligatory component of the state ecological politics. It is emphasized that protection of plant communities is one of the principal issues of plant conservation. The Green Data Books are necessary tools for the conservation organization. In accordance with this approach, the Green Data Books have been produced for many regions of Eastern Europe. With respect to current Ukrainian legislation, a status of the Green Data Book is defined by many Laws of Ukraine. However, in recent scientific publications there are attempts to criticize or to replace it with the biotope (habitat) concept. The authors provide arguments for applying various approaches in biodiversity conservation.

Key words: rare communities, Green Data Book of Ukraine, criticism, biotope, habitat, biotope concept

Як відомо, жива природа охоплює незліченну кількість організмів, кожен із яких, за умовами існування, самостійно вижити неспроможний. Саме тому на основі відносин і зв'язків, різних за характером та ступенем виявлення як з іншими організмами, так і з середовищем існування, вони утворюють різні сукупності, що є структурними одиницями організації біорізноманітності: популяції, угруповання, екосистеми тощо. Всі вони мають право на виокремлення на основі притаманних їм ознак, відносин, зв'язків тощо.

Популяції видів рослин є елементами фітоценозів, які, в свою чергу, стають формівними блоками екосистем. Вони створюють складні, різні за характером взаємодії та ієрархією рослинні угруповання, варіабельність яких нескінченна: їм притаманні всі властивості системи – від здатності до самостійного існування до організації складніших систем на основі функціональних зв'язків (Shelyag-Sosonko, 2007, 2008; Didukh, 2014). У біосфері рослинність виступає автотрофним блоком екосистеми планети (біогеоценотичної оболонки), основою біогеохімічних циклів та головним трансформатором енергії.

© Д.В. ДУБИНА, П.М. УСТИМЕНКО, С.Ю. ПОПОВИЧ,
Я.І. МОВЧАН, ВАКАРЕНКО Л.П., 2016

Розуміння того, що рослинність є національним багатством, національною цінністю, й альтернативи її збалансованому, невиснажному використанню немає, поступово формується в українському суспільстві та його державних інституціях. Охорона фітоценотичної різноманітності в Україні стає невід'ємною частиною концепції збалансованого розвитку, національних програм з біорізноманітності як обов'язкового елементу державної екополітики (Movchan, 2003). Напрямок такої політики реалізуються, зокрема, шляхом розроблення окремих національних, регіональних, місцевих та об'єктних програм і проектів. Зокрема, нині «Зелена книга України» (ЗКУ) згадується в чотирьох існуючих та запроєктованих державних програмах у галузі охорони довкілля та природно-заповідної справи.

Відомо, що однією з основних форм охорони рослинного світу є збереження рослинних угруповань. Вони цінні не лише як джерела рослинних ресурсів і оселищ раритетних видів, а й як автотрофна «біотична матриця», що визначає розподіл гетеротрофної біоти і, відповідно, характер екосистем. Необхідною умовою організації охорони рослинних угруповань є розроблення кадастрів їхніх раритетних типів – своєрідних фітоекологічних Зелених книг (Stoyko, Shelyag-Sosonko, 2005; Ustylenko et al., 2007; Shelyag-Sosonko, 2008; Martynenko et al., 2015).

Фундатором створення Зелених книг можна вважати Є.М. Лавренка (Lavrenko, 1971), який зазначав, що наявність рідкісних видів, особливо в статусі домінантів і співдомінантів, є одним із критеріїв вибору рослинних угруповань, котрі підлягають охороні. Він підкреслював і те, що охороняти варто також типові (зональні) рослинні угруповання, які знаходяться на межі ареалу.

У рамках цього підходу створені «Зелені книги України» (Zelena knyga Ukrainy..., 1987, 2002, 2009), Зелені книги Сибіру, Самарської та Брянської областей (Zelenaya kniga..., 1996, 2012; Saksonov et al., 2006); з'явилися інші роботи, присвячені рідкісним типам рослинності різних регіонів Євразії (Boikov, 1999; Rachkovskaya et al., 1999; Krestov, Verkholat, 2002; Davidenko, Nevskiy, 2013). Останні розглядають як підготовчий етап до складання регіональних Зелених книг. Слід зазначити, що з усіх опублікованих в Україні та Росії Зелених книг і переліків кадастр брянських фітоценологів – єдиний, який спирається на

синтаксономію, складену відповідно до підходу Браун-Бланке.

За весь період від ідеї створення до практичного впровадження ЗКУ (1987, 2002, 2009) отримувала різнобічне схвалення фахівців у галузі охорони природи, відомчих установ, громадських організацій тощо. У 2005 р. учені-ботаніки Т.Л. Андрієнко-Малюк, Д.В. Дубина, Я.І. Мовчан, С.М. Стойко, Ю.Р. Шеляг-Сосонко були удостоєні Державної премії України в галузі науки і техніки за розроблення та впровадження наукових основ і практичних засад збереження біорізноманітності як неодмінної умови збалансованого розвитку України, зокрема за створення першої в світі «Зеленої книги України» (Zelena knyga Ukrainy..., 1987) та інші напрацювання в галузі охорони природи. ЗКУ вже утвердилася і як предмет навчальних дисциплін у загальноосвітній середній школі (11 клас) і вищих навчальних закладах з екології, біосозології та природно-заповідної справи (Metodychni..., 2006; Popovych, 2007; Popovych et al., 2009; та ін.).

У сучасній українській правовій базі статус Зеленої книги визначений Законом України «Про рослинний світ» (1999) і відповідними документами Кабінету Міністрів України. Постановою Кабміну від 29 серпня 2002 р., № 1286 затверджено Положення про «Зелену книгу України», в якому вона трактується як офіційний державний документ з питань охорони рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, і типових природних рослинних угруповань. ЗКУ містить узагальнені відомості про сучасний стан і заходи щодо їх збереження та науково обґрунтованого відтворення. До ЗКУ заносять синтаксони угруповань, які трапляються у природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони і яким загрожує зникнення. Посилання на ЗКУ знаходимо в постановах Кабінету Міністрів України: від 12.05.1997 р., якою затверджено Концепцію збереження біологічної різноманітності України, від 12.12.1997 р. – «Про державне управління заповідною справою в Україні», від 08.02.1999 р. – «Про затвердження Положення про водно-болотні угіддя загальнодержавного значення», законах України та «Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000–2015 роки» (2000), «Про екологічну мережу

України» (2004) та в інших офіційних документах. Це питання обговорювалося на засіданні Президії НАН України, де ухвалено відповідну постанову про ЗКУ.

Під час обговорення концепції ЗКУ уже як державного документа звучали різні міркування та пропозиції. Найбільш категоричним було судження М.А. Голубця (Golubets, 2006), який не поділяв поглядів щодо значення та необхідності ЗКУ, дотримуючись думки про відмову від концепції ЗКУ і перехід до концепції біотопів. На це Ю.Р. Шеляг-Сосонко (Shelyag-Sosonko, 2008) дав аргументовану відповідь щодо значущості охорони раритетного фітоценофону та актуальності й необхідності ЗКУ, а з виходом у 2009 р. «Зеленої книги України» як державного документа дискусії з цього питання завершилися.

Проте останнім часом у науковій літературі трапляються нові дивні спроби критики ЗКУ, за якими проглядається недостатнє розуміння ідеї її створення, концепту та ролі в охороні біорізноманітності. Так, у звіті *«Розробка ключових законодавчих актів щодо охорони біорізноманіття в лісах: адаптація українського законодавства до вимог ЄС»* (Kagalo et al., 2015), підготовленому в рамках програми «Правозастосування й управління в лісовому секторі країн східного регіону дії Європейського інструменту сусідства та партнерства», О.О. Кагало та співавтори допустили низку критичних висловлювань щодо доцільності функціонування ЗКУ та її ролі у збереженні біорізноманітності.

Наведемо деякі цитати з цього звіту в авторській редакції: *«Однак сама ідея Зеленої книги як переліку синтаксонів, які заслуговують на охорону (яка, до речі, не "прижилася" в жодній європейській країні), а тим більше виділених за традиційним в Україні домінуючим принципом, жодною мірою не може забезпечити комплексного підходу до визначення природних і напівприродних природно-територіальних комплексів, які є ключовими для збереження характерних для країни комплексів видового й ценотичного різноманіття біоти»* (с. 11). На ці закиди авторів звіту висловимо свої зауваження.

Природа має різні властивості та цінності, які необхідно зберегти, насамперед це самовідновлення і функціонування (Shelyag-Sosonko, 2007). Перше забезпечується спадковою речовиною, друге – типами організації. Зберігаючи рослинний

блок, зберігаємо й усі інші, нерозривно з ним пов'язані, оскільки без них він просто не існує, як і вони без рослинного блоку, що забезпечує умови для їхнього існування, а не навпаки. Адже поза впливом екоумов і чинників середовища місцезростання жодні процеси в рослинних угрупованнях не відбуваються.

Зелена книга – форма науково обґрунтованої охорони рослинних угруповань, яка запроваджує системний підхід до збереження біорізноманіття з акцентом на фітоценотичному аспекті. Щодо розвою Зеленої книги, то певну інформацію викладено вище. Додамо, що досвід українських учених з її створення нині використовують для підготовки проекту «Зеленої книги Республіки Башкортостан» (Martynenko et al., 2015) та «Зеленої книги Білорусі» (Ermolenkova et al., 2014). У США охороні рідкісних рослинних угруповань у різних штатах присвячені численні програми, які зазвичай реалізуються під егідою різних урядових і громадських організацій. Наприклад, товариство ботаніків Каліфорнії (California Native Plant Society – CNPS) здійснює програму (Rare Plant Communities Initiative – RPC) з виявлення та картування рідкісних рослинних угруповань. Слід зазначити, що угруповання виокремлюють на основі домінуючого підходу до класифікації рослинності (Sawyer et al., 2009; Evens, 2011; Martynenko et al., 2015).

Щодо світових практик у збереженні біорізноманітності. Слід зазначити, що «зелено-книжна» ідея не прижилася в Європі. Це тому, що в країнах Євросоюзу провідним напрямом збереження біорізноманітності є охорона місцезростань популяцій рідкісних видів рослин і тварин, а також унікальних або еталонних природних локалітетів, незалежно від того, чи трапляються там рідкісні види (Council Directive 92/43/ees, 1992). Така традиція пов'язана з історично високим ступенем освоєння території та наявністю фінансових і людських ресурсів для втілення відповідного підходу. Але ж нікому не спадає на думку вимагати, щоб директиви ЄС були впроваджені в США, Азії чи Африці? Чому Зелена книга мала «прописатися» в Європі і чи варто Україні сліпо користуватися «біотопним» підходом? Уже після появи Бернської конвенції та «Оселищної» директиви на міжнародному рівні було узгоджено Стратегію збереження рослинного світу чи її аналоги для різних регіонів, а до того й Конвенцію

про біорізноманітність (далі – КБР, 1992), а також десятки інших документів (Karamushka, Movchan, 2007), які сприяють досягненню мети – збереженню живої природи в різних її проявах. Власне, цією конвенцією і передбачений ценотичний рівень збереження біорізноманітності. Показовим прикладом є Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995), яка інтегрально охоплює різні аспекти та підходи до природоохоронної діяльності – від видово-популяційної до ценотичної та екомережної. Ще складніше подібна діяльність організована на планетарному рівні, де ядром виступає КБР, завдання якої втілюються через функціональні (наприклад, природно-заповідної справи) (Movchan, 2008) чи об'єктові програми («гірські», «морські» тощо), протоколи, підходи (зокрема, екосистемний). Саме ці інструменти співпрацюють і/чи працюють паралельно.

На с. 12 вищезазначеного звіту натрапляємо на таке міркування: *«Цілком очевидним є те, що Зелена книга України жодним чином не може замінити оселищної концепції, оскільки має низку методологічних обмежень. Крім того, навіть позитивні сторони Зеленої книги України не можуть бути враховані належним чином у справі збереження біорізноманіття й охорони довкілля, оскільки, незважаючи на наявність декларативних положень, реально відсутні відповідні правові механізми, що забезпечували б можливість створення відповідних природоохоронних територій для збереження певних типів рослинних угруповань, як це зроблено для видів Червоної книги України»*. Але ж перед ЗКУ і не ставиться мета підміни «оселищної концепції», у неї інші цілі та завдання. Безперечно, ця концепція має право на самостійне існування, не поглинаючи сутність ЗКУ. Це дві гілки одного природоохоронного дерева. Разом з тим, як доречно зазначає Ю.Р. Шеляг-Сосонко (Shelyag-Sosonko, 2008), утилітарне застосування ЗКУ пов'язане з глибоким екосистемним сенсом поняття, оскільки «матеріальною сигнатурою» – тим об'єктом довкілля, що «породжує» поняття «Зелена книга», є фітоценотичні комплекси, які виконують організаційну функцію в екосистемі. Водночас вони прагматично виявляються і природним чином класифікуються. Ця дуалістичність Зеленої книги робить її методологічно та методично зрозумілою, доступною, інструментальною. Її інноваційність полягає в екосистемності,

інструментальності та виборі об'єкта, від якого залежить біорізноманітність інших царств і який є «творцем» переважної більшості екосистем Землі.

Стосовно ж зауваження про відсутність відповідних правових механізмів для збереження раритетних рослинних угруповань, то варто уважніше прочитати Положення про ЗКУ, де у пункті 4 чітко зазначаються шляхи та механізми їхньої охорони, а державний контроль за дотриманням вимог щодо охорони, відтворення та використання рослинних угруповань здійснює Мінприроди України. До речі, інструментальність ЗКУ стала одним із принципових чинників у впровадженні державної програми «Заповідники» (це дало можливість примножити площу природно-заповідного фонду України), а також у формуванні екомережі держави як потенційно головного важеля з відновлення природності довкілля. Варто пам'ятати, що основним інструментом втілення природоохоронної політики в Україні сьогодні є процес заповідання, тому нормативно-правові документи щодо охорони живої природи узгоджені з відповідними підходами та процедурами (Masikevych et al., 2013). Відповідно, підлягають охороні «зеленокнижні» об'єкти, що передбачено, як уже зазначалося, і в Законі України «Про рослинний світ» (1999, статті 26, 27, 31 тощо) та інших прямих законодавчих документах, а також у функційному (горизонтальному) законодавстві (Pravove..., 2013).

Далі на с. 31 автори звіту цитують свої ж абсурдні зауваження, опубліковані ще в 2012 р.: *«В основі ідеї охорони та збереження рідкісних і типових рослинних угруповань, навіть точніше – типів угруповань, тобто синтаксонів, виділених за домінантною класифікацією, було прагнення зберегти відповідні середовища існування для видів, які потребують збереження (Зелена..., 1987; Стойко, Шеляг-Сосонко, 2005). Проте в останньому виданні Зеленої книги України (Зелена..., 2009) ця ідея практично відкинута, а мова йде тільки про охорону певних, визначених за низкою критеріїв, типів рослинних угруповань (синтаксонів)»*. Тут узагалі важко щось коментувати. З таким же успіхом можемо спробувати описати тяжіння протилежно заряджених елементарних частинок законом їх «любви», або пояснити відхилення траєкторії польоту кулі тим, що вона «п'яна». Вибачте за грубе порівняння, але навряд чи процитоване твердження можна назвати науковим, оскільки це метафізика

(методологія) голослівності. Хочеться запитати, де автори вичитали в наведених посиланнях, що «в основі ідеї охорони та збереження рідкісних і типових рослинних угруповань було прагнення зберегти відповідні середовища існування для видів, які потребують збереження»? Наведемо ще один фрагмент з уже цитованих джерел: «Тому методологічно правильно розв'язати цю проблему можна, спираючись на концепцію збереження функціональних, а не генетичних фітосистем, тобто на основі Зелених книг, а не рідкісних видів, занесених до Червоних списків чи Червоних книг. Це не означає, що рідкісні види не потрібно охороняти. Вони, безперечно, мають певне значення для охорони генофонду, для біосфери, але не для підтримання її динамічної рівноваги» (Stoyko, Shelyag-Sosonko, 2005). Наявність раритетних видів є лише одним із показників інтегральної синфітосозологічної оцінки рослинних природних угруповань для виявлення тих із них, які підлягають охороні та занесенню до ЗКУ.

Розглянемо й інші судження опонентів, зокрема: «В основі виділення раритетних фітоценозів за традицією Зеленої книги України лежить екосистемний підхід, але самі критерії та методи виділення типів синтаксонів є принципово відмінними від прийнятих у європейській практиці» (с. 31). Варто зауважити, що основою виділення є насамперед фітоценотичний підхід, хоча враховуються й екологічні чинники, без чого нині не обходиться жодний напрям розвитку науки про життя. Або чого варте твердження О.О. Кагала зі співавторами: «Зелена книга стосується лише територій, на яких представлена рослинність і лише суходільних (включно з водною рослинністю). Вона не бере до уваги морських екосистем. Крім того, її підходи не можуть бути застосовані до територій, на яких рослинність відсутня, але які мають важливе значення як місця життєдіяльності, насамперед тваринних організмів. Наприклад, скелі з «пташиними базарами», кам'яністі береги, які є місцем розмноження морських ссавців, глибоководні екосистеми, рухомі піщані дюни тощо. Разом з тим ці території відіграють важливу роль у структурі екомережі» (с. 31). За логікою авторів звіту, можна і далі продовжити цей перелік, додавши сюди й інші природні об'єкти, позбавлені рослинності. Який все це має стосунок до ЗКУ? Таке враження, що автори не розуміють різниці між синтаксономічною і територіальною охороною і що ЗКУ створена для

забезпечення охорони саме рослинних угруповань, а не екотопів.

Виникає питання: чим мотивується людина, яка пише такі алогічні тексти? Принагідно зазначимо, що до Зеленої книги заносяться синтаксони угруповань, які трапляються у природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони і яким загрожує зникнення.

Або ще таке висловлювання: «Тим більше, що доки немає Червоної книги типів природних оселищ України, Зелена книга України виконує важливу інформаційну функцію щодо оцінки рівня ценотичного, та, до певної міри, екосистемного різноманіття території країни» (с. 32). Зазначимо, що найважливішою функцією ЗКУ все ж таки є синфітосозологічна. Тобто синфітосозологія не може оцінювати рівень фітоценотичного й екосистемного різноманіття території країни, а є базисним документом щодо багатства та різноманітності раритетного фітоценофонду. Гадаємо, що і з виданням «Червоної книги типів природних оселищ України» інформацію про ценотичне різноманіття країни не отримає, оскільки класифікація природних оселищ не передбачає наведення наявних у них угруповань. Про це свідчить, зокрема, розроблена класифікація екосистем України (Didukh, Shelyag-Sosonko, 2001). Як вважають Я.П. Дідух та О.Л. Кузьманенко (Didukh, Kuzmanenko, 2010), критеріями виділення екотопів (біотопів) є не власне фітоценотичні, а екологічні характеристики, які визначають специфіку функціонування екосистем, хоча перші використовуються як індикатори цих процесів і способу організації екосистем. Ми усвідомлюємо, що світу потрібна, образно кажучи, «коричнева» чи якогось іншого кольору книга, не заперечуючи достоїнства «червоної» та «зеленої».

Закономірно виникає питання: а що на заміну ЗКУ пропонують автори? Відповідь знаходимо в наведеному в цьому звіті додатку 4 «Перелік зникаючих, рідкісних та вразливих типів природних оселищ лісових територій України, категорії їх рідкісності та поширення типів оселищ за 15-ма лісогосподарськими округами України». Зокрема, тут наводяться такі «цікаві» для України оселища лісових територій, як «середньоевропейські субальпійські букові ліси» (G1.65 – код EUNIS) та «субальпійські смерекові ліси з *Adenostyles alliariae*». Проте ліси, як відомо, ростуть лише в лісовому

поясі, за його межами, у вищих поясах, зокрема субальпійському, трапляються угруповання інших типів рослинності (чагарники, чагарнички, луки тощо). Або ж як автори віднайшли «мішані листопадні ліси Чорного та Каспійського морів» (G1.A7)? А що означають «неморальні сфагнові смерекові ліси» (G3.E5) чи «неморальні болота з *Pinus sylvestris*» (G3.E2)? Нагадаємо, що неморальна флора (від лат. *nemoralis* – лісовий) – це комплекс видів рослин, який генетично пов'язаний із широколистяними лісами. Ось такі примари пропонуються для охорони.

Можна було б і далі наводити викладені у звіті дискусійні та суперечливі положення щодо ЗКУ та інших питань фітосозологічного характеру, вказувати на їхню хибність, надавати аргументи і контраргументи, але на цьому поставимо крапку. Ситуація, що склалася, вимальовує в уяві сюжет про християнина. Він цілує Біблію, обережно ставить її на полицю і починає молитися до неї, замість того, щоб читати цю книгу.

Кожна людина у своєму житті стикалася з певною критикою її суджень чи вчинків. Це явище неодмінно присутнє і в науковій сфері життя. Постає тільки запитання: як реагувати на критику? За тлумачним словником, «**критика** – це аналіз чи оцінка когось/чогось із метою виявлення й усунення вад». З цього визначення випливає, що критика не є негативним явищем (хоча 90% людей саме так її сприймають), натомість це обговорення, яке допомагає визначити позитивні якості дискусійного питання, виявити і виправити недоліки. Як зазначав американський письменник Франклін П. Джонс, «чесну критику вислуховувати важко, особливо від рідних, знайомих, друзів і чужих». Але разом із тим, за Дейлом Карнегі, «необґрунтована критика – це ретельно замаскований комплімент, адже ніхто ніколи не б'є мертву собаку».

Множинність завдань щодо вивчення та охорони біорізноманіття потребує найповнішого та чіткого уявлення про реальне біорізноманіття та його раритетну складову. У збереженні екосистеми в стані збалансованого розвитку, без загрози виникнення глибоко критичних ситуацій або ж катастроф, найважливішою умовою є підтримання в гомеостатичному режимі самовідновлення ресурсів на всіх рівнях ієрархічної організації екосистеми та збереження біорізноманітності на рівні фітоценозів (Shelyag-Sosonko et al., 1992).

Наукова методологія, закладена у вищезгадані українські нормативно-правові документи, теж базується на баченні природного довкілля як складної системи, в ієрархії якої варто враховувати співіснування популяцій, ценозів, екосистем, біомів. Тому немає жодних підстав відмовлятися від охорони раритетних об'єктів/елементів природи різних рівнів її організації. Такі дії мають бути взаємодоповнювальними, орієнтованими, зрештою, на втілення елементів стратегії збалансованого розвитку (Movchan, 2008). Адже створені міжнародні Червоні списки видів рослин і тварин не відмінюють національні Червоні книги, а різноманітні Конвенції (Бернська, Боннська, Вашингтонська, Рамсарська та ін.) доповнюють одна одну в справі збереження й охорони біорізноманітності, а не діють на противагу, або ж не вимагають відміни котроїсь із них. Так, у тексті «Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.)» записано: «З метою уникнення дублювання та підвищення ефективності заходів охорони дикої флори і фауни Бернська конвенція координує свою діяльність з виконавчими органами інших міжнародних природоохоронних договорів: Конвенції про біологічне різноманіття, Боннської конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин, Угоди про збереження кажанів у Європі тощо». Ю.Р. Шеляг-Сосонко (Shelyag-Sosonko, 2008) зауважує, що західні експерти з «Натури-2000» після ознайомлення з методологією Зеленої книги високо оцінили її науковість і простоту. Але ці напрямки вже співіснують і розвиваються паралельно. В цьому – ще один прояв різноманітності та багатогранності біотичного світу, його стохастичності, складності в умовах стійкості, збалансованості та стабільності.

Враховуючи багатогранність завдань, які стосуються охорони окремих об'єктів/елементів природи, в її рамках логічним є виокремлення відповідних наукових підрозділів. Досвід свідчить, що надійну охорону раритетних видів рослин можна забезпечити лише завдяки збереженню їхніх біотопів, популяцій, а також фітоценозів, компонентами яких вони є. Так само охорона раритетних фітоценозів залежить від збереження їхнього видового різноманіття. У свою чергу, збереження раритетних видів рослин і раритетних фітоценозів можливе лише тоді, коли охоронятимуться екосистеми та ландшафти, з

якими вони екологічно пов'язані (Stoyko, 2011). Саме тому С.Ю. Попович (Popovych, 2002) і С.М. Стойко (Stoyko, 2011) вважали, що існують підстави для виділення у фітосозології трьох взаємопов'язаних структурних підрозділів – аутфітосозології, синфітосозології, екосозології щодо екосистем і ландшафтів. Кожен із них має відповідні методи досліджень, на базі яких слід обґрунтовувати диференційовані геосозологічні заходи збереження фітогенфонду, фітоценофонду та природних екосистем.

І насамкінець. Автори переконані в доцільності охорони біотопів і створенні, як зазначає Я.П. Дідух (Didukh, 2014), Червоних списків рослинних угруповань і біотопів із використанням досвіду, набутого в процесі підготовки трьох видань ЗКУ. І не замість, а поряд. Але для цього потрібна копітка, тривала і велика робота з системного обґрунтування цінності біотопів як геосозологічно значущих об'єктів з метою їхньої охорони та збереження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Boikov T.G. *Redkie rastiyni i fitotsenozy Zabaykalia*, Novosibirsk: Nauka, 1999, 264 pp. [Бойков Т.Г. *Редкие растения и фитоценозы Забайкалья*. – Новосибирск: Наука, 1999. – 264 с.].
- Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora. In: *Official Journal of the European Communities*, 1992, № L 206. 22/07/1992, pp. 7–50.
- Davidenko O.N., Nevskiy S.A. *Fitoraznoobrazie Vostochnoy Evropy*, 2013, 7(2): 86–93. [Давиденко О.Н., Невский С.А. Редкие сообщества макрофитной водной растительности Саратовского Заволжья и вопросы их охраны // *Фиторазнообразие Восточной Европы*. – 2013. – 7(2). – С. 86–93].
- Didukh Ya.P. *Ukr. Bot. J.*, 2006, 63(3): 432–439. [Дідух Я.П. Якою ж бути Зеленої книзі України? // *Укр. ботан. журн.* – 2006. – 63(3). – С. 432–439].
- Didukh Ya.P. *Ukr. Bot. J.*, 2014, 71(4): 339–411. [Дідух Я.П. Стратегія розвитку геоботаніки в Україні // *Укр. ботан. журн.* – 2014. – 71(4). – С. 339–411].
- Didukh Ya.P., Kuzmanenko O.L. *Ukr. Bot. J.*, 2010, 67(5): 668–679. [Дідух Я.П., Кузьманенко О.Л. До питання про співвідношення понять «екосистема», «габітат», «біотоп» та «екотоп» // *Укр. ботан. журн.* – 2010. – 67(5). – С. 668–679].
- Didukh Ya.P., Shelyag-Sosonko Yu.R. *Ukr. Bot. J.*, 2001, 58(4): 393–403. [Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Класифікація екосистем – імператив національної екомережі (ECONET) України // *Укр. ботан. журн.* – 2001. – 58(4). – С. 393–403].
- Ermolenkova G.V., Kulikova E.Ya., Voznyachuk N.L. *Redkie pribrezhno-vodnye fitotsenozy Belorusskogo Poozerya*. In: *Rastitelnost Vostochnoy Evropy i Severnoy Azii: materialy mezhdunar. nauch. konf. (Bryansk, 28 sentyabrya – 3 oktyabrya 2014)*. Bryansk: Bryanskoe poligraficheskoe obiedinenie, 2014, p. 54. [Ермоленкова Г.В., Куликова Е.Я., Вознячук Н.Л. Редкие прибрежно-водные фитоценозы Белорусского Поозерья // *Растительность Восточной Европы и Северной Азии: мат-лы Междунар. науч. конф. (Брянск, 28 сентября–3 октября 2014)*. – Брянск: ГУП «Брянское полиграфическое объединение», 2014 – С. 54].
- Evens J.M. Identification and mapping of rare plant communities – state of knowledge and adoption of standardized techniques. In: *Proceedings of the CNPS Conservation Conference «Strategies and Solutions», (17–19 January 2009)*, Sacramento, California: California Native Plant Society, 2011, pp. 49–55, available at: www.cnps.org/cnps/vegetation/pdf/rare_plant_comms-evens2009.pdf.
- Golubets M.A. *Ukr. Bot. J.*, 2006, 63(3): 422–431. [Голубец М. А. До питання про Національну зелену книгу // *Укр. ботан. журн.* – 2006. – 63(3). – С. 422–431].
- Interpretation Manual of European Union Habitats – EUR 28. In: *European commission DG environment*, 2013, available at: www.ec.europa.eu/environment/nature/legislation/habitatsdirective/docs/Int_Manual_EU28.pdf.
- Kagalo O., Protsenko L., Bondaruk G., Skrylnikov D. *Rozrobka klyuchovykh zakonodavchykh aktiv shchodo okhorony bioriznomanityta v lisakh: adaptatsiya ukrayinskogo zakonodavstva do vymog YeS (proekt)*, Kagalo / IEK NAN Ukrayiny / WWF-DCP Ukrayiny, 2015, 77 p. [Кагало О., Проценко Л., Бондарук Г., Скрильников Д. *Розробка ключових законодавчих актів щодо охорони біорізноманіття в лісах: адаптація українського законодавства до вимог ЄС (проект)*. – Кагало / ІЕК НАН України / WWF-DCP України, 2015. – 77 с.].
- Kagalo O.O., Prots V.G., Danylyk I.M., Chorney I.I., Kisch R.Ya. In: *Biotsy (oselyshcha) Ukrayiny: naukovi zasady yikh doslidzhennya ta praktychni rezultaty inventaryzatsiyi: materialy rob. seminaru (Kyiv, 21–22 bereznya 2012)*, Kyiv; Lviv, 2012, pp. 29–36. [Кагало О.О., Проць В.Г., Данилик І.М., Чорней І.І., Кіш Р.Я. Принципи, категорії, поняття й терміни оселищної концепції збереження біотичної різноманітності – український контекст // *Біотопи (оселища) України: наукові засади їх дослідження та практичні результати інвентаризації: мат-ли роб. семінару (Київ, 21–22 березня 2012 р.)*. – Київ; Львів, 2012. – С. 29–36].
- Karamushka V.G., Movchan Ya.I. *Mizhnarodni pravovi dokumenty v sferi okhorony navkolyshnogo seredovyscha ta yikh status dlya Ukrayiny*. In: *Ekologichna entsyklopediya*, Kyiv: Tsentr ekologichnoyi osvity ta informatsiyi, 2007, vol. 2, add. 2, pp. 353–366. [Карамушка В.Г., Мовчан Я.І. *Міжнародні правові документи в сфері охорони навколишнього середовища та їх статус для України* // *Екологічна енциклопедія*. – Т. 2, дод. 2. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. – С. 353–366].
- Krestov P.V., Verkhohat V.P. *Redkie rastitelnye soobshchestva Primorya i Priamurya*, Vladivostok: DVO RAN, 2002,

- 200 pp. [Крестов П.В., Верхолат В.П. *Редкие растительные сообщества Приморья и Приамурья*. – Владивосток: ДВО РАН, 2002. – 200 с.]
- Lavrenko E.M. Ob okhrane biologicheskikh obektov v SSSR. In: *Voprosy okhrany botanicheskikh obektov*, Leningrad: Nauka, 1971, pp. 106–113. [Лавренко Е.М. Об охране биологических объектов в СССР // *Вопросы охраны биологических объектов*. – Л.: Наука, 1971. – С. 106–113].
- Martynenko V.B., Mirkin B.M., Baisheva E.Z., Muldashev A.A., Naumova L.G., Shirokikh P.S., Yamalov S.M. *Uspekhy sovremennoy biyologii*, 2015, **135**(1): 40–51. [Мартыненко В.Б., Миркин Б.М., Баишева Э.З., Мулдашев А.А., Наумова Л. Г., Широких П.С., Ямалов С.М. Зеленые книги: концепции, опыт, перспективы // *Успехи современной биологии*. – 2015. – **135**(1). – С. 40–51].
- Masikevych Yu.N., Movchan Ya.I., Tsytsyma P.M. *Pravove rehulyuvannya zapovidnoi spravy v Ukraini (spetsialne zibrannya zakonodavchikh dokumentiv)*, Chernivtsi: Knyhu–XXI, 2007, 816 pp. [Масікевич Ю.Г., Мовчан Я.І., Цицима П.М. *Правове регулювання заповідної справи в Україні (спеціальне зібрання законодавчих документів)*. – Чернівці: Книги–XXI, 2007. – 816 с.]
- Metodychni rekomendatsiyi do vuvchennya dystsyplyni «Biosozologiya» studentamy magistratury dennoyi formy navchannya za napryatom 1304 – «Lisove ta sadovoparkove gospodarstvo»*. Compilers S.Yu. Popovych, O.M. Korinko, Kyiv: Vydavnychu tsestr NAU, 2006, 42 p. [Методичні рекомендації до вивчення дисципліни «Біосозологія» студентами магістратури денної форми навчання за напрямом 1304 – «Лісове та садово-паркове господарство» / Укладачі: С.Ю. Попович, О.М. Корінко. – К.: Видав. центр НАУ, 2006. – 42 с.]
- Movchan Ya.I. *Nauk. zap. NaUKMa. (Spets. Vyp.)*, 2003, **22**(2): 395–399. [Мовчан Я.І. Стратегія збереження біорізноманіття в Україні: обґрунтування структури та алгоритм впровадження // *Наук. зап. НаУКМа. (Спец. вип.)*. – 2003. – **22**(2). – С. 395–399].
- Movchan Ya.I. Econet in the framework of sustainable development. In: *Social and economic potential of sustainable development*. Eds L. Hens. and L. Melnyk, Sumy: University Book, 2008, pp. 103–108.
- Movchan Ya. Transboundary protected areas: issues for consideration. In: *Secretariat of the Convention on Biological Diversity, CBD Technical Series №.15. Biodiversity for consideration in the planning, establishment and management of protected areas sites and networks*, Montreal; Kuala Lumpur: Gempita Maju Shd., 2004, pp. 82–88.
- Popovych S.Yu. *Synfitosozologiya lisiv Ukrainy*, Kyiv: Akadempriodyka, 2002, 228 pp. [Попович С.Ю. Синфітосозологія лісів України. – К.: Академперіодика, 2002. – 228 с.]
- Popovych S.Yu. *Pryrodno-zapovidna sprava. Navchalnyy posibnyk*, Kyiv: Aristey, 2007, 480 pp. [Попович С. Ю. *Природно-заповідна справа: Навч. посібник*. – К.: Арістей, 2007. – 480 с.]
- Popovych S.Yu., Korinko O.M., Ustyomenko P.M. *Zapovidne lisoznavstvo. Navchalnyy posibnyk*, Ternopil: Navchalna knyha–Bogdan, 2009, 384 pp. [Попович С.Ю., Корінко О.М., Устименко П.М. *Заповідне лісознавство: Навч. посібник*. – Тернопіль: Навч. книга–Богдан, 2009. – 384 с.]
- Pravove reguluyuvannya zapovidnoyi spravy v Ukraini (spetsialne zibrannya zakonodavchikh dokumentiv)*. Eds V. Chernyavskyy, Yu. Masikevych, Ya. Movchan, P. Tsytsyma, M. Bilokon, Chernivtsi: Knyhu–XXI, 2013, 800 pp. [Правове регулювання заповідної справи в Україні (спеціальне зібрання законодавчих документів)/ Упорядники В. Чернявський, Ю. Масікевич, Я. Мовчан, П. Цицима, М. Білоконь. – Чернівці: Книги–XXI, 2013. – 800 с.]
- Rachkovskaya E.I., Ogar N.P., Marinich O.V. *Stepnoy byulleten*, 1999, **3–4**: 41–46. [Рачковская Е.И., Огарь Н.П., Маринич О.В. Редкие растительные сообщества степей Казахстана и их охрана // *Степной бюллетень*. – 1999. – **3–4**. – С. 41–46].
- Saksonov S.V., Lysenko T.M., Piina V.N., Koneva N.V. *Zelenaya kniga Samarskoy oblasti*, Samara: SamarNTsRAN, 2006, 201 pp. [Саксонов С.В., Лысенко Т.М., Ильина В.Н., Конева Н.В. *Зеленая книга Самарской области*. – Самара: СамарНЦРАН, 2006. – 201 с.]
- Sawyer J.O., Keeler-Wolf T., Evens G.M. *A manual of California Vegetation*. 2 ed., Sacramento, California: California Native Plant Society, 2009, 1300 pp.
- Shelyag-Sosonko Yu.R. *Ukr. Bot. J.*, 2007, **64**(6): 777–796. [Шеляг-Сосонко Ю.Р. Біорізноманітність: парадигма та визначення // *Укр. ботан. журн.* – 2007. – **64**(6). – С. 777–796].
- Shelyag-Sosonko Yu.R. *Ukr. Bot. J.*, 2008, **65**(2): 274–288. [Шеляг-Сосонко Ю.Р. Стан рослинності – головна проблема світової спільноти // *Укр. ботан. журн.* 2008. – **65**(2). – С. 274–288].
- Shelyag-Sosonko Yu.R., Krysachenko V.S., Movchan Ya.Y. *Metodologiya geobotanyky*, Kyiv: Naukova Dumka, 1991, 272 pp. [Шеляг-Сосонко Ю.Р., Крисаченко В.С., Мовчан Я.І. *Методологія геоботаніки*. – Київ: Наук. думка, 1991. – 272 с.]
- Shelyag-Sosonko Yu.R., Ustyomenko P.M., Popovych S.Yu., Vakarenko L.P. *Zelena knyha Ukrainy. Lisy*, Kyiv: Naukova Dumka, 2002, 256 pp. [Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М., Попович С.Ю., Вакаренко Л.П. *Зелена книга України. Ліси*. – К.: Наук. думка, 2002. – 256 с.]
- Stoyko S.M. *Ukr. Bot. J.*, 2011, **68**(3): 331–351. [Стойко С.М. Основи фітосозології та її завдання у збереженні фітогенонду і фітоценофонду // *Укр. ботан. журн.* – 2011. – **68**(3). – С. 331–351].
- Stoyko S.M., Shelyag-Sosonko Yu.R. *Ukr. Bot. J.*, 2005, **62**(5): 611–623. [Стойко С.М., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Раритетний фітоценофонд України та концепція національної «Зеленої книги» // *Укр. ботан. журн.* – 2005. – **62**(5). – С. 611–623].
- Ustyomenko P.M., Shelyag-Sosonko Yu.R., Vakarenko L.P. *Rarytetnyy fitotsenofond Ukrainy*, Kyiv: Phytosociocentre, 2007, 268 pp. [Устименко П.М., Шеляг-Сосон-

ко Ю.Р., Вакаренко Л.П. *Раритетний фітоценофонд України*. — К.: Фітосоціоцентр, 2007. — 268 с.].

Zelena knyga Ukrainy. Ed. Ya.P. Didukh, Kyiv: Alterpress, 2009, 448 pp. [*Зелена книга України* / За ред. Я.П. Дідуха. — К.: Альтерпрес, 2009. — 448 с.].

Zelena knyga Ukrainy: yakoyi yiy buty? Ed. Yu.R. Shelyag-Sosonko, Kyiv: Akadempriodyka, 2003, 33 pp. [*Зелена книга України: якою їй бути?* / За ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонка. — К.: Академперіодика, 2003. — 33 с.].

Zelenaya kniga Bryanskoj oblasti (rastitelnye soobshchestva, nuzhdayushchiesya v okhrane). Ed. A.D. Bulokhova, Bryansk: GUP Bryansk. obl. poligr. obiedinenie, 2012, 144 pp. [*Зеленая книга Брянской области (растительные сообщества, нуждающиеся в охране)* / Под ред. А.Д. Булохова. — Брянск: ГУП «Брянск. обл. полиграф. объединение», 2012. — 144 с.].

Zelenaya kniga Sibiri: redkie i nuzhdayushchiesya v okhrane rastitelnye soobshchestva, Novosibirsk: Nauka, 1996, 396 pp. [*Зеленая книга Сибири: редкие и нуждающиеся в охране растительные сообщества*. — Новосибирск: Наука, 1996. — 396 с.].

Zelenaya kniga Ukrainskoj SSR: redkie, ischezayushchie i tipichnye, nuzhdayushchiesya v okhrane rastitelnyesobshchestva. Ed. Yu.R. Shelyag-Sosonko, Kyiv: Naukova Dumka, 1987, 214 pp. [*Зеленая книга Украинской ССР: редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества* / Под ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. — Киев: Наук. думка, 1987. — 214 с.].

Рекомендує до друку Надійшла 30.11.2015 р.
А.В. Єна

Дубина Д.В.¹, Устименко П.М.¹, Попович С.Ю.², Мовчан Я.І.³, Вакаренко Л.П.¹ **«Зелена книга України»: ще раз щодо тлумачення сутності**. — Укр. ботан. журн. — 2016. — 73(2): 107–115.

¹Інститут ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України вул. Терещенківська, 2, м. Київ, 01004, Україна

²Національний університет біоресурсів і природокористування України вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, Україна

³Національний авіаційний університет пр. Космонавта Комарова 1, м. Київ, 03058, Україна

Автори наголошують на тому, що охорона фітоценотичної різноманітності в Україні є невід'ємною частиною концепції збалансованого розвитку, національних програм з біорізноманітності як обов'язкового елементу державної екополітики. Підкреслюється, що одна з основних форм збереження рослинного світу — це

охорона рослинних угруповань. Необхідною умовою для цього є створення Зелених книг. У рамках такого підходу розроблені Зелені книги для багатьох регіонів Східної Європи. В українській правовій базі статус Зеленої книги визначається декількома Законами України. Проте останнім часом у науковій літературі трапляються спроби критики «Зеленої книги України» та заміни синфітосозологічної концепції на оселишну. Автори статті аргументовано вказують на необхідність збереження живої природи в її різноманітних проявах. І наполягають на паралельному використанні для цього всіх інструментів.

Ключові слова: раритетні угруповання, Зелена книга України, критика, біотоп, оселишна концепція

Дубина Д.В.¹, Устименко П.М.¹, Попович С.Ю.², Мовчан Я.І.³, Вакаренко Л.П.¹ **«Зелена книга України»: ще раз относительно толкования сущности**. — Укр. ботан. журн. — 2016. — 73(2): 107–115.

¹Інститут ботаніки імені Н.Г. Холодного НАН України ул. Терещенковская, 2, г. Киев, 01004, Украина

²Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины ул. Героев Оборони, 15, г. Киев, 03041, Украина

³Национальный авиационный университет пр. Космонавта Комарова 1, г. Киев, 03058, Украина

Авторы отмечают, что охрана фитоценотического разнообразия в Украине является неотъемлемой частью концепции сбалансированного развития, национальных программ по биоразнообразию как обязательного элемента государственной экополитики. Подчеркивается, что одна из основных форм сохранения растительного мира — охрана растительных сообществ. Необходимым условием организации их охраны является создание Зеленых книг. Отмечается, что в рамках этого подхода разработаны Зеленые книги для многих регионов Восточной Европы. В украинской правовой базе статус Зеленой книги определяется несколькими Законами Украины. Однако в последнее время в научной литературе случаются попытки критики «Зеленой книги Украины» и замены синфітосозологіческой концепции биотопной. Авторы аргументированно доказывают необходимость сохранения живой природы в ее разнообразных проявлениях. И настаивают на параллельном использовании для этого всех инструментов.

Ключевые слова: раритетные сообщества, Зеленая книга Украины, критика, биотоп, биотопная концепция.